

İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA VAKFI

PROF. DR.
RAMAZAN ŞEŞEN

ARMAGANI

Editörler
EMİNE UYUMAZ
SÜLEYMAN KIZILTOPRAK

İSTANBUL – 2005

Nazmi-zâde Murtaza'nın Gülşen-i Hulefâ'sına Göre Osmanlı Döneminde Bağdat (1534-1717) <i>Dr. Mehmet Karataş</i>	247
Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Anadolu Fikrî Yapısının Rolü <i>Yrd. Doç. Dr. Selahattin Döğüş</i>	257
Erzurum Valisi Mehmet Celal Bey'in Bayezit (Ağrı) Sancağına Dair Raporu (1909) <i>Dr. Selahattin Tozlu</i>	275
İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları <i>Felix Tauer/İrec Afşâr</i> İlave ve Tercüme: <i>Osman G. Özgüdenli - Abdulkadir Erdoğan</i>	287
Kur'ân'ın Sürelerinin, Âyetlerinin ve Harflerinin Sayısı Üzerine Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Metin <i>Dr. Abid Nazar Mahdum</i>	327
Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasî Faaliyetleri <i>Dr. Aydın Usta</i>	355
Ortaçağ Bosna Toplumunu ve Bogomillik Meselesi Üzerine <i>Osman Karatay</i>	369
Kazak Türklerinde Defin Adetleri ve Merasimler <i>Dr. Osman Yorulmaz</i>	387
İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin Köklü Geleneği Türbedarlık Hakkında <i>Dr. Tilla Deniz Baykuzu</i>	403
On the Role of Ancient Turks in the History of Central Asian Civilizations <i>Shamsiddin S. Kamoliddin</i>	417
Memlûk Devleti'nde Battâllık ve Tarhânlık <i>Altân Çetin</i>	425

HAKEM OLARAK KATKIDA BULUNANLAR:

1. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıođlu, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*
2. Prof. Dr. Abdülkadir zcan, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*
3. Prof. Dr. Ahmet Tařađlı, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*
4. Prof. Dr. Erdoğan Merçil, *İstanbul Üniversitesi*
5. Prof. Dr. Hüseyin Salman, *Marmara Üniversitesi*
6. Prof. Dr. Abdülkerim zaydın, *İstanbul Üniversitesi*
7. Prof. Dr. Mehmet Kanar, *İstanbul Üniversitesi*
8. Prof. Dr. zcan Mert, *Marmara Üniversitesi*
9. Prof. Dr. Mustafa z, *Marmara Üniversitesi*
10. Prof. Dr. İlker Alp, *Trakya Üniversitesi*
11. Doç. Dr. Glden Sađol, *Marmara Üniversitesi*
12. Doç. Dr. Nihat ztoprak, *Marmara Üniversitesi*
13. Doç. Dr. Hayrnnissa Alan, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*
14. Yrd. Doç. Dr. Ömer İřbilir, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*
15. Yrd. Doç. Dr. Filiz Karaca, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*
16. Yrd. Doç. Dr. Tanju Seyhan, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*

KUR'ÂN'IN SÛRELERİNİN, ÂYETLERİNİN VE HARFLERİNİN SAYISI ÜZERİNE DOĞU TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ BİR METİN

Abid Nazar Mahdum*

XIII. yüzyıl ve öncesi, özellikle Türk nesri için çok verimli bir devre değildir. Dolayısıyla incelememize konu olan metni, İslamiyet sonrası Türk nesrine ait ilk örnekler arasında sayabiliriz. Bu metin, kıraat ilmiyle ilgili Arapça bir eserin sonunda yer alan ve yine aynı alana giren bir konuda Doğu Türkçesiyle kaleme alınmış XIII. yüzyıla ait üç sayfalık küçük bir risaleden ibarettir. Yazarının kim olduğu açıkça belirtilmeyen risaleyi, söz konusu nüshanın müstensihisi Ali b. Hüseyin el-Fârâbî'nin yazdığını tahmin ediyorum. Prof. Dr. Ahmet Ateş, bir yazısında bu risaleyi incelemiş, ancak metnin transkripsiyonunu yapmayı sadece tıpkıbasımını vermekle yetinmiştir.

Jean Deny Armağanı'nda merhum Prof. Dr. Ahmet Ateş'in "Şark Türkçesi ile eski bir şiir ve bir risale" başlıklı makalesinden bahsediyoruz.¹ Bu makalede, Prof. Dr. Ateş'in H. IV. = M. X. yüzyılın büyük kıraat âlimi olarak tanıttığı ve H. V. = M. XI. yüzyılın ilk yarısında vefat ettiği tahmininde bulunduğu Ebû Nasr el-İrâkî'nin Tire Kasabasındaki Necip Paşa Kütüphanesinde bulunan *Kitâb el-İşâre bi-Latîf el-İbâre* isimli eseri tanıtılmıştır. Yazıda, 679 yılı Zilka'desinin 12 sinde (4 Mart 1281) Ali b. Hüseyin el-Fârâbî tarafından istinsah edildiği nakledilen nüsha, şöyle tavsif edilmiştir:

"Tire Necip Paşa Kütüphanesi, Nr. 82. Ebru kağıt kaplı, yarı meşin bir cilt içinde, 197 varak; 18,2 x 14,7 cm ebadında; yazı ebadı, asıl kısım 13,8 x 11 cm olup, diğer yerlerde kenarları da dolduracak şekilde yazılmıştır; yine asıl kısımda yazı 22 satırlı, kalın kalemle nesihlidir; ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır."

Arapça olarak verilen istinsah kaydının transkripsiyonu şöyledir: "Temme'l-İşâret 'alâ yedi'l-'abdi'z-za'îf e'n-naḥîf el-'âciz el-ğarîb ... 'Alî bin

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Ahmet Ateş, "Şark Türkçesi ile eski bir şiir ve bir risale", *Jean Deny Armağanı/Mélanges Jean Deny*, Ankara, 1958, s. 25-30 (4 levha ile).

Huseyn el-Fārābī... Vakte'z-zaḥveti's-sānī, 'aşere min zil-ka'deti senete tis'in ve seb'ine ve sitti mi'e ("māye"), (s. 25-26).

Kitabın, bahsi geçen eserden (1b-187a) başka "Li-kâtibih" kelimesi ile başlayan 6 beyitlik (Türkçe) bir şiir (187a), Ebû Nasr el-İrâkî ve başkalarına ait bazı notlar (188b-193b); tecvid ve kıraat ilmine dair Farsça küçük bir risale (194a v.d.) ve makalemize konu olan Türkçe risaleyi içerdiği kaydedilmiştir. Bu risale şöyle anlatılmıştır:

"Varak 196a-197b. (Daha işlek bir nesih yazısı ile, mürekkep de daha siyahtır. Fakat bu kısım diğerlerinden çok fazla yeni olamaz.) Kur'ân'ın sure, ayet ve harflerinin sayısı hakkında, yine Şark Türkçesi ile, bir risale. (s. 27).

Prof. Dr. Ahmet Ateş'in de bahsettiği üzere Ebû Nasr el-İrâkî'nin bu eserinin Nuruosmaniye Kütüphanesi 52 numarada kayıtlı bulunan diğer bir nüshasını da inceledim. Huseyn el-Gazanî'nin istinsah ettiği (h. 1143) anlaşılan bu yazmada risalemizin ikinci nüshası yoktur.

Bu monografide, risalenin transkripsiyonlu metni, günümüz Türkçesiyle çevirisi, açıklama ve notlar ile metnin tıpkıbasımı da verilmiştir. Bu tıpkıbasım, Prof. Dr. Ahmet Ateş'in söz konusu makalesinden alınmıştır. Böylece küçük de olsa dil malzemesi yönünden sıkıntı çekilen Karhanlı Türkçesi veya Müşterek Orta Asya Türkçesi devresine ait olan bu eski risale, ilgilenenlerin istifadesine sunulmuş oldu.

METİN

[1 = 196a] ⁷Bâb-ı beyân-ı ‘aded-i suverü’l-*Qur’ân* :

Ḳāle ‘Abdu’llāh bin Mes‘ūd razî⁸ya’llāhu ‘anh aytur: *Qur’ân-niñ* ḳamuğ süreleri yüz on iki süre turur.

Faḳih ⁹aytur razîya’llāhu ‘anh: anıñ üçün yüz on iki süre tinür. Mu‘avizeteyn-¹⁰ni *Qur’ân-dın* samaz. Ya’nî *Ḳul e’uzu bi-Rabbî’l-felaḳ, Ḳul e’uzu bi-Rabbî’n-nās*-nı. ¹¹Ol, bu iki süreni muşhaf-ḳa bitimez erdi. Velikin ¹²ayur erdi: Ol iki, kök-tin inmiş tururlar. Rabbü’l-‘âlemin kelâmı tururlar. Velikin ¹³Resül-i Rabbü’l-‘âlemin bu iki sürelerle (birle?) füsün ḳıldı, ta‘viz ḳıldı. ¹⁴‘Abdu’llāh bin Mes‘ūd üze erteklik keldi, ol iki süre *Qur’ân-dın* mu yâ ¹⁵yoḳ mu tiyü, bitimedi² ol iki-ni muşhaf içiñe (=içinge).

Mücâhid ¹⁶ayur: *Ḳamuğ Qur’ân* süreleri yüz on üç süre turur. Anıñ üçün ¹⁷ol *Süretü’l-Enfâl-ni, Süretü’t-Tevbeni* bir süre tutar.

Übey bin K‘ab ¹⁸aytur: *Ḳamuğ Qur’ân* süreleri yüz on altı süre turur. Ol *Ḳunüt-nı* ¹⁹iki süre tutar. Biri *Allāhümme innā nesta’inüke, men yefcîrük*-ke tegi. Taḳı biri ²⁰*bi’l-küffārün mülhîḳ*-ḳa tegi. *Süretü’n-Nahla’* ve *Süretü’n-Nahfid* ayılır.

Zeyd Bin [2 = 196b] ¹Şābit aytur: *Ḳamuğ Qur’ân* süreleri yüz on dört süre turur. ‘Ämme-i fuḳahā-²lar ḳavlı bu turur; şāḫābî-lerniñ ma ḳavlı bu turur. Mundaḡuḳ, ‘Oşmān bin ³Affān muşhafi içinde, ḳamuğ kendiler muşhafi içinde.

Bâb-ı <beyân-ı> ⁴aded-i âye’l-*Qur’ân* :

Faḳih aytur razîya’llāhu ‘anh: *Ḳurrâlar* ihtilâf boldı-⁵lar. *Qur’ân* âyetleri-niñ saḳışı içinde. Eḳâvîl-lerde muhtârı *Küfalıḡ*-⁶lar ḳavlı turur. Ol ‘Alî bin Ebî Tâlib-ḳa mensüb turur ol. ⁷Ol altı miñ iki yüz otuz altı âyet turur. Munda adın ma aydı-⁸lar:

‘Abdu’llāh bin Mes‘ūd tın rivâyet ḳılındı razîya’llāhu ‘anh. Ol aydı: *Qur’ân* ⁹âyetleriniñ saḳışı altı miñ iki yüz on sekiz âyet.

² Metinde elif harfi açık şekilde görüldüğü için, kelimenin “aytmadı” olarak yazılması gerekirdi. Ancak Bursalı İsmail Hakkı tarafından yazılan *Râhu’l-beyân* tefsirinin 4. cildinin 723. sahifesinde (Kahire-Bulak, h. 1264) metnin bir kısmının Arapçası vardır. Buradaki ibare, “... onu *Mushaf’ına* yazmadı.” şeklinde idi. Ayrıca cümle içinde geçen “içinge” kelimesi datif eki almış olduğundan, kelimenin “aytmadı” şeklinde yazılması halinde anlam da bozulmaktaydı. Yani datif ekinin lokatif fonksiyonu yüklenmesi gerekirdi. Dolayısıyla bir yanlış yazılma ihtimalini de göz önünde bulundurarak, kelimeyi: “bitimedi” olarak okumayı uygun bulduk.

İ b n i ' A b b ā s -tın ¹⁰rivāyet kılındı: Ol aydı: Kamuğ Qur'an āyetleri altı miñ iki yüz on ¹¹altı āyet.

İ s m ā ' i l b i n C a ' f e r e l - M e d e n i ş a k ı ş ı n d a a l t ı m i ñ i k i y ü z o n ¹²tört āyet.

Mekkelig-ler şakışı-da altı miñ iki yüz on iki āyet.

¹³Başralıg-lar şakışı-da altı miñ iki yüz dört āyet.

Şāmī-ler şakışı-¹⁴da altı miñ iki yüz yigirmi iki āyet.

İ b r ā h ı m e t - T e y m i -d i n r i v ā y e t k ı l ı n d ı . ¹⁵O l a y d ı : O l , a l t ı m i ñ y ü z t o k s o n y e t i ā y e t .

Şām bodununıñ āmāri-¹⁶si aydı: altı miñ iki yüz ellig āyet.

'Āmme kavlında, altı miñ altı ¹⁷yüz altmış altı āyet. İhtilāf boldılar Qur'an kelimeleri-¹⁸niñ şakışı içinde.

H u m e y d e l - A ' r e c a y t u r : Q u r ' ā n k e l i m e l e r i y i t m i ş m i ñ ¹⁹iki yüz ellig kelime.

İ b r ā h ı m e t - T e y m i a y t u r : t o k s o n t o k u z m i ñ t ö r t y ü z o t u z ²⁰toğuz kelime. 'A t ā b i n Y e s ā r a y t u r : y i t m i ş y i t i m i ñ t ö r t y ü z o t u z ²¹toğuz kelime.

[3 = 197a] ¹' A b d ü ' l - ' a z ı z b i n ' A b d u l l ā h a y t u r : Q u r ' ā n k e l i m e l e r i n i ñ ş a k ı ş ı t o k s o n ²toğuz miñ dört yüz otuz altı kelime. F a k ı h a y t u r , r a z ı y a ' l l ā h u ' a n h : B u ³e k ā v ı l - l e r n i a y d ı - l a r . M u n d a a d ı n m a a y d ı - l a r . V a l l ā h u a ' l e m .

⁴Bāb-ı <beyān-ı> 'aded-i hurūfū'l-Qur'an :

Qur'an harfleriniñ şakışı. ⁵' A b d u ' l l ā h b i n M e s ' ū d a y t u r , r a z ı y a ' l l ā h u ' a n h : Ü ç y ü z m i ñ y i g i r m i i k i m i ñ ⁶altı yüz toksan harf turur. Qur'an okıgılı-ka tegme bir harf-⁷ka on edgülük turur.

İ b n i ' A b b ā s a y t u r : K a m u ğ Q u r ' ā n h a r f - l e r i ⁸üç yüz miñ yigirmi üç miñ altı yüz yitmiş bir harf.

M ü c ā h i d ⁹aytur: Üç yüz miñ yigirmi bir miñ yüz yigirmi harf.

İ b r ā h ı m ¹⁰e t - T e y m i a y t u r : Ü ç y ü z m i ñ o n b i r m i ñ y ü z h a r f .

Bāb-ı ¹¹zıkr-i āyātū'l-Qur'an ve anşāfihi ve arbā'ihī:

Qur'an āyetleri-niñ zıkrī. ¹²Anıñ yarusı kayu? Anıñ törtte biri kayu? Rivāyet kıldı H u m e y d ¹³e l - A ' r e c . O l Q u r ' ā n - n ı ş a k ı ş k ı l d ı h a r f l e r i b i r l e . Y a r u s ı n ı ¹⁴bildi Süretü'l-Kehf içinde. *İnneke len testetiy'a ma'ıye şabrā*

katında, H u m e y d ¹⁵-te adın kişi aydı: Men yarusını bildüm. *İnneke len testetiy*'ada nışf ¹⁶tamām bolur. *Ma'ıye şabrā* tağı bir yarusı içinde. Müteḳaddimîn-larda ba'zı ¹⁷-sı aydı: Ḳur'ân ḥesâb ḳıldım ḥarf birle. Yarusını Süretü'l-Kehf ¹⁸içinde bildüm ve'l yetela. Ṭaf³ üskinde lâm-ı evvel ol yarusı içinde.

ÇEVİRİ

Kur'ân sûrelerinin sayısı (nın anlatıldığı) bab:

Abdullah bin Mes'ûd, radiyallahü anh, şöyle der: Kur'ân'ın bütün sûrelerinin sayısı yüz on ikidir.

Fakîh, radiyallahu anh, da şöyle der: (Abdullâh bin Mes'ûd) Muavizeteyn'i, yani *Kul e uzu bi-Rabbi'l-felak* ve *Kul e'uzu bi-Rabbi'n-nas*'ı Kur'an sûresi olarak saymaz. Bu yüzden yüz on iki süre denir (denmiştir). O, bu iki sûreyi Mushafa yazmazdı. Ama "O iki süre gökten inmiştir, âlemlerin Rabbinin kelâmıdır" derdi. Ancak âlemlerin Rabbinin resûlü bu iki süre ile okudu ve muska yaptı. Abdullah bin Mes'ûd bundan dolayı, bu iki süre Kur'ân'dan mı yoksa değil mi diye şüpheye düştü ve o ikisini Mushaf içine yazmadı.

Mücahid, "Bütün Kur'ân sûrelerinin sayısı yüz on üçtür" derdi. O, bu sebeple *Enfal* ve *Tevbe* sûrelerini bir süre sayardı.

Übey bin Ka'b, "Kur'ân'ın bütün sûrelerinin sayısı yüz on altıdır" der. O, Kunûtu'u iki süre kabul eder. Biri *Allahümme innâ nesta'inüke*'yi, *men yefciriük*'e kadar. Diğeri de *bi'l-küffârün mülhik*'a kadar. (Bu ikisi), *Nahla* ve *Nahfid* sûreleri şeklinde söylenir.

Zeyd bin Sâbit radiyallahu anh, "Kur'ân'ın bütün sûrelerinin sayısı yüz on dördtür" der. Fıkıh âlimlerinin umûmunun kavli (görüşü) bu şekildedir.

³ Harf sayısı esas alındığında, Kehf Sûresinin 19. âyetinde geçen *ve'lyetalaşşaf* kelimesinin (ilk) te'sinde Kur'an-ı Kerim'in yarısına gelindiği, kelimenin ikinci lâm harfinin ise ikinci yarıya ait olduğu bildirilmiştir (Bk. Mahmud Hasan ve Şebîr Ahmed-i Osmânî tarafından hazırlanıp Ulemâ heyetince Farsça'ya tercüme edilen *Kur'ân-ı Mecîd bâ-Terceme vu Tefsîr (Tefsîr-i Kâbuli)*, 3, Kâbil, hicrî-şemsî 1345, s. 573). Burada gördüğümüz "ve'lyetela" ve "taf" yazılarının, sözü edilen *velyetalattaf* kelimesinin bölünerek yazılmasından ibaret olduğunu düşünüyorum.

Sahabilerin kavli de budur. Osman bin Affan'ın ve (diğer şehirlerdeki halkın) hepsinin Mushaflarında da böyledir.

Kur'ân âyetlerinin sayısı (nın anlatıldığı) bab:

Fakîh, radiyallahu anh, der ki: Kıraat âlimleri ihtilafa düştüler. Kur'ân âyetlerinin sayısı konusundaki kavillerden seçkin olanı Kûfelilerin kavlidir. O ,Ali bin Ebû Tâlib'e dayanır. (Buna göre) O (Kur'ân), altı bin iki yüz otuz altı âyettir. Bundan farklı söyleyenler de vardır:

Abdullah bin Mesud'dan, radiyallahu anh, rivayet edildi. (Buna göre) o, Kur'ân âyetlerinin sayısının altı bin iki yüz on sekiz (olduğunu) söyledi.

İbni Abbas'dan rivayet edildi. O, "Kur'ân'ın bütün âyetlerinin sayısı altı bin iki yüz on altıdır" dedi.

İsmail bin Cafer el Medenî'nin saydığına göre (Kur'ân) altı bin iki yüz on dört âyettir.

Mekkelilerin saymasına göre, altı bin iki yüz on iki âyettir.

Basralıların saymasına göre de altı bin iki yüz dört âyettir.

Şamlıların saymasına göre ise altı bin iki yüz yirmi iki âyettir.

İbrahim et-Teymî'nin altı bin yüz doksan yedi âyet dediği rivayet edildi.

Şam halkının hesapçıları, altı bin iki yüz elli âyet dedi.

Umumun kavline göre altı bin altı yüz altmış altı âyettir. Kur'ân kelimelerin sayısı hususunda da ihtilafa düştüler:

Humejd el-A'rec, "Kur'ân'daki kelimelerin sayısı yetmiş bin iki yüz ellidir" der.

İbrahim e't-Teymî ise doksan dokuz bin dört yüz otuz dokuz kelime olduğunu söyler.

Ata bin Yesar, "yetmiş yedi bin dört yüz otuz dokuz kelimedir" der.

Abdullaziz bin Abdullah, "Kur'ân'ın kelimelerinin sayısı doksan dokuz bin dört yüz otuz altıdır" der. Fakîh, radiyallahu anh, der ki: Bu kavilleri bildirdiler. Bundan başka (kavil) bildirenler de vardır. Allah en iyi bilendir.

Kuran'ın harflerinin sayısının (anlatıldığı) bab:

Abdullah bin Mes'ûd, radiyallahu anh, Kuran harflerinin sayısının üç yüz yirmi iki bin altı yüz doksan olduğunu söyler. Kuran okuyana her bir harf için on iyilik (sevap) vardır.

İbni Abbas, Kur'ân'ın bütün harflerinin sayısı üç yüz yirmi üç bin altı yüz yetmiş birdir" der.

Mücahid, "üç yüz yirmi bir bin yüz yirmi harftir" der.

İbrahim e't-Teymî, "üç yüz on bir bin yüz harftir" der.

Kur'an ayetleri ile yarımaları ve dörtte birlerinin zikredildiği bab:

Kur'ân âyetlerinin zikri. Onun yarısı hangisi? Onun dörtte biri hangisi (nerede)? Humeyd el-A'rec rivayet etti. O, Kur'an'ın harflerini saydı. Yarısının Kehf Sûresi içinde olduğu kanatine vardı. *√inneke len testetty'a ma'ie sabrâ* hususunda Humeyd'den başka biri de şöyle dedi: "Ben yarısını bildim. *√inneke len testetty'ada* yarısı tamam olur. *Ma'ie sabrâ* da diğer yarısı içindedir. Müttekaddiminden (önceki alimlerden) bazıları şöyle dedi: Kur'ân'ı harfleri ile saydım. Yarısının (ortasının) "Kehf" Sûresi içinde *ve'tyetela'*da olduğu kanaatine vardım. *Taf* öncesindeki ilk lâm harfi, öbür yarısı içinde(dir).

DİZİN

A (26)

'Abdu'llâh bin Mes'ûd (k. a.) Abdullâh bin Mes'ûd, Eshâb-ı kirâmın meşhurlarından olup h. 32 (m. 652) de vefat etmiştir. Kur'ân'ı ezberleyip iyi öğrendiği gibi pek çok hadisi de Hz. Peygamberden dinleyerek ezberlemiştir. Hadis ilminin en büyük âlimlerindedir. Cennetle müjdelenen sahabilerdendir.

'A. 1/14, 3/5

'A. ražiya'llâhu 'anh 1/7-8

'A.-tın 2/8

'Abdü'l-'azîz bin 'Abdullâh (k. a.) Abdülazîz bin Abdullâh, Künyesi Ebû Abdullah'tır. "Mâceşûn" diye tanınır. Fıkıh alimi ve hadis hafızlarından olup güvenilir bir râvidir. Bağdat'ta h. 164 (m. 780)'de vefat etmiştir. Medineli fıkıh alimlerinden kabul edilir. Eserleri vardır.

'A. 3/1

'Alî bin Ebî Tâlib (k. a.) Ali bin Ebû Tâlib, Hazret-i Ali, İslâm halifelerinin ve cennetle müjdelenenlerin dördüncüsüdür. Hicretten 23 yıl önce Mekke'de doğdu. Tefsire dair

birçok rivayetler bildirmiştir. Özellikle ayetlerin iniş sebebiyle ilgili birçok rivayetleri vardır. Eshab-ı kiramın en büyük fıkıh alimlerinden idi. Hicri 40. yılında ramazan ayında şehit edildi.

‘A.-ka 2/6

‘Atâ bin Yesâr (k. a.) Atâ bin Yesâr, Tâbiîn devrinde Medine’de yetişen büyük alimlerden olup Künyesi Ebû Muhammed-i Medenî’dir. Hz. Meymûne’nin azadlısıdır. Kur’ân-ı Kerim’in okunuşunu en iyi bilenlerdendi. Hadis ilminde güvenilir bir alimdir. H. 39 (m. 659) tarihinde doğup h. 102 veya 103 (m. 721) de İskenderiye’de vefat etmiştir.

‘A. 2/20

‘âmme (a.) herkes, umum

‘ş. 2/16

‘âmme-i fukahâ (a.) fıkıh bilginlerinin geneli

‘ş. -lar 2/1-2

adın başka

a. 2/7, 3/3, 3/15

Allâhümme innâ nesta’inüke (a.) Kunût duasının başı “Ey Allahım! Biz senden yardım dileriz ...”

a. 1/19

altı altı (6)

- a. miñ altı yüz altmış a. 2/16-17
- a. miñ iki yüz ellig 2/16
- a. miñ iki yüz on a. 2/10-11
- a. miñ iki yüz on iki 2/12
- a. miñ iki yüz on sekiz 2/9
- a. miñ iki yüz on dört 2/11-12
- a. miñ iki yüz otuz a. 2/7
- a. miñ iki yüz dört 2/13
- a. miñ iki yüz yigirmi iki 2/14
- a. miñ yüz toğson yeti 2/15
- a. (altı miñ a. yüz altmış a.) 2/16-17
- a. (altı miñ altı yüz altmış a.) 2/16-17
- a. (altı miñ iki yüz on a.) 2/10-11
- a. (altı miñ iki yüz otuz a.) 2/7
- a. (toğson toğuz miñ dört yüz otuz a.) 3/1-2
- a. (üç yüz miñ yigirmi iki miñ a. yüz toğsan) 3/5-6
- a. (üç yüz miñ yigirmi üç miñ a. yüz yitmiş bir) 3/8
- a. (yüz on a.) 1/17

altı miñ altı yüz altmış altı Altı bin altı yüz altmış altı (6666)

a. 2/16-17

altı miñ iki yüz ellig altı bin iki yüz elli (6250)
a. 2/16

altı miñ iki yüz on altı altı bin iki yüz on altı (6216)
a. 2/10-11

altı miñ iki yüz on iki altı bin iki yüz on iki (6212)
a. 2/12

altı miñ iki yüz on sekiz altı bin iki yüz on sekiz (6218)
a. 2/9

altı miñ iki yüz on dört altı bin iki yüz on dört (6214)
a. 2/11-12

altı miñ iki yüz otuz altı altı bin iki yüz otuz altı (6236)
a. 2/7

altı miñ iki yüz dört altı bin iki yüz dört (6204)
a. 2/13

altı miñ iki yüz yigirmi iki altı bin iki yüz yirmi iki (6222)
a. 2/14

altı miñ yüz tokson yeti altı bin yüz doksan yedi (6197)
a. 2/15

altmış altmış (60)
a. (altı miñ altı yüz a. altı) 2/16-17

āmārī (f.) hesapçı
ā.-si 2/15-16

anıñ onun
a. 1/9, 1/16, 3/12, 3/12

ay- demek, söylemek bk. ayt-
a.-ur 1/12, 1/16
a.-dı 2/10, 2/15, 2/16, 2/8, 3/15, 3/17
a.-dılar 3/3, 3/3, 2/7-8

āyet (a.) Kur'ân-ı Kerîm'deki sûreleri meydana getiren cümle veya cümleciklerden her birisi

ā. 2/7, 2/9, 2/11, 2/12, 2/12, 2/13, 2/14, 2/15, 2/16, 2/17,
ā.-leri 2/10
ā.-leri-niñ 2/5, 2/9, 3/11

ayıl- söylenmek, denmek

a.-ur 1/20

ayt-demek, söylemek krş. ay-

a.-ur 1/8, 1/9, 1/17, 2/1, 2/4, 2/18, 2/19, 2/20, 3/1, 3/10, 3/2, 3/5, 3/7, 3/9

B (11)

bāb (a.) kısım, bölüm .

b.-ı <beyān-ı> ‘aded-i āye’l-Ḳur’ān 2/3-4

b.-ı <beyān-ı> ‘aded-i ḥurūfū’l-Ḳur’ān 3/4

b.-ı beyān-ı ‘aded-i suverū’l-Ḳur’ān 1/7

b.-ı zıkr-i āyātū’l-Ḳur’ān ve anşāfihi ve arbā’ihi 3/10-11

ba’zı (a.) bazı

b.-sı 3/16-17

Başralıg Basralı, Basra şehrinde oturan

b.-lar 2/13

bi’l-küffārün mülḥik (a.) Kunūt duasının sonu “... gerçeği örten kâfirlere mutlaka ulaşır.”

b.-ka 1/20

bil- bilmek

b.-düm 3/15, 3/18

b.-di 3/14

bir bir (1)

b. 3/6, 3/16, 1/17

b. (üç yüz miñ on b. miñ yüz) 3/10

b. (üç yüz miñ yigirmi b. miñ yüz yigirmi)3/9

b. (üç yüz miñ yigirmi üç miñ altı yüz yitmiş b.) 3/8

b.-i 3/12, 1/19, 1/19

birle ile

b. 3/13, 3/17

biti- yazmak

b.-mez 1/11

b.-medi 1/15

bodun halk, ahali

b.-miñ 2/15

bol- olmak

b.-ur 3/16

b.-dılar 2/4-5, 2/17

bu bu (işaret zamiri)

b. 1/11, 1/13, 2/2, 2/2, 3/2

E (5)

edgölük iyilik, sevap, ecir

e. 3/7

ellig elli (50)

e. (altı miñ iki yüz e.) 2/16

e. (yitmiş miñ iki yüz e.) 2/18-19

er- cevherî fiil, imek fiili

e.-di 1/11, 1/12

erteklik şüphe, tereddüt

e. 1/14

eķāvil (a.) kaviller, sözler, görüşler

e.-lerde 2/5

e.-lerni 3/3

F (2)

Fakīh (k. a.) Fakīh, "Fıkıh alimi". (Bu kelime ile kimin kastedildiđi tam olarak belli deđildir. Ancak Türkçe metinde sadece "*Fakīh aytur*" Őek-linde geĀen ifadenin *Rūhu'l-beyān* tefsirindeki karŐılıđı "*Kāle'l-Fakīh fi'l-Bustān*" yani "*Fakīh, Bustān'da dedi ki*" olarak yazılmıŐtır. Kendisi-ne "*Fakīh*" de denilen Ebū'l-leys-i Semarkandī'nin *Bustān'ul-ārifīn*" isimli bir eseri vardır. (Katip Āelebi, *KeŐfu'z-zunūn*, 1, İstanbul, 2. baskı, 1971, s. 243). Buna dayanarak bu-rada h. 375 senesinde vefat eden Ebū'l-leys-i Semerkandī'nin kastedildiđi tahmininde bulunabiliriz.)

F. 1/8, 2/4, 3/2

fūsūn (f.) muska yazmak, dua okuyup üflemek

f. kıldı 1/13

H (3)

ħarf (a.) Elifbā'yı meydana getiren işaretlerden her birisi

ħ. 3/6, 3/8, 3/9, 3/10, 3/17

ħ.-ķa 3/6-7

ħ.-leri 3/7, 3/13

ħ.-leriniñ 3/4

ḥesāb (a.) hesap, sayma
ḥ- 3/17

Ḥumeyd el-A'rec (k. a.) Humeyd el-A'rec, Humeyd el Mervezî el-A'rec, tabiinden kabul edilir. Sika (güvenilir) bir râvî olarak bilinir. Yahya bin Ya'mer'den rivayet nakletmiş, Abdullah ibni Mübarek ve Ebu Temile de ondan rivayette bulunmuştur.

H. 2/18, 3/12-13
H.-te 3/14-15

İ (9)

İbni 'Abbās (k. a.) İbni Abbās, İsmi Abdullah bin Abbas'tır. Eshab-ı kiramın meşhurlarından olup tefsir, hadis, fıkıh ve diğer ilimlerde büyük alimdir. Babası, Hz. Abbas'tır. Hicretten birkaç yıl önce Mekke'de doğdu. Hicri 68 (m. 687) senesinde Taif'te vefat etti.

İ. 3/7
İ.-tin 2/9

İbrāhīm et-Teymī (k. a.) İbrahim et-Teymī, Ebu Esmā İbrahim b. Yezid. H. 53 (m. 673) yılı civarında doğdu. H. 92 (m. 710-11)'de ölmüş veya hapishanede öldürülmüştür. Hadis ve fıkıh alimi olan İbrahim el-Teymī'yi Yahya b. Ma'in ve Ebu Zür'a er-Razi, "sika", Ebu Hatim er-Razi ise "sālihu'l- hadîs" olarak değerlendirmiştir. Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebu Zer el-Gifari ve Abdullah b. Mes'ud gibi sahabilerden rivayette bulunmuştur.

İ. 2/19, 3/9-10
İ.-dîn 2/14

iç iç, içeri

i.-ige 1/15
i.-inde 2/3, 2/3, 2/5, 2/18, 3/14, 3/16, 3/18, 3/18

iki iki (2)

i. 1/11, 1/12, 1/13, 1/14, 1/19
i. (altı miñ i. yüz ellig) 2/16
i. (altı miñ i. yüz on altı) 2/10-11
i. (altı miñ i. yüz on i. 2/12
i. (altı miñ iki yüz on i.) 2/12
i. (altı miñ i. yüz on sekiz) 2/9
i. (altı miñ i. yüz on dört) 2/11-12
i. (altı miñ i. yüz otuz altı) 2/7
i. (altı miñ i. yüz dört) 2/13
i. (altı miñ i. yüz yigirmi i.) 2/14
i. (altı miñ iki yüz yigirmi i.) 2/14
i. (üç yüz miñ yigirmi i. miñ altı yüz toḳsan) 3/5-6
i. (yitmiş miñ i. yüz ellig) 2/18-19
i. (yüz on i.) 1/8, 1/9
i.-ni 1/15

in- inmek, nâzil olmak
i.-miş 1/12

inneke len testetiy'a ma'ie şabrâ (a.) KeHF Sûresi: âyet 67, 72 ve 75. "Şüphesiz sen benimle birlikte bulunmaya aslâ sabredemezsin"
i. 3/14

inneke len testetiy'a ... (a.) KeHF Sûresi: âyet 67, 72 ve 75. "Şüphesiz sen aslâ yapamazsın"
i.-da 3/15

İsmâ'îl bin Ca'fer el-Medenî (k. a.) İsmail bin Cafer el-Medenî, İsmail bin Ebi Kesr el Ensari. Künyesi Ebu İbrahim'dir. Medine'nin kârîsi (kıraat alimi) idi. Beni Züreyk âlimlerinden olup h. 130 (m. 747)' de doğdu; h. 180 (m. 796) da da Bağdat'ta vefat etti.
İ. 2/11
ihtilâf (a.) ayrılık, farklı görüşe sahip olma
i. 2/4, 2/17

Ğ (12)

ğamug bütün, hepsi
ğ. 1/8, 2/10, 1/16, 1/17, 2/1, 2/3, 3/7

ğat husus, bâb
ğ.-ında 3/14

ğavl (a.) Kur'ân ve hadîslerden dini bilgileri elde edebilen müctehid alimlerin bir işin hükmünü bildiren sözü, re'yi
ğ.-ı 2/2, 2/2, 2/6
ğ.-ında 2/16

ğayu hangi, nere
ğ. 3/12, 3/12,

ğıl- kılmak, yapmak, etmek
ğ.-dım 3/17
ğ.-dı 3/12, 3/13

ğılın- kılınmak, edilmek
ğ.-dı 2/10, 2/8, 2/14

ğul e'uzu bi-rabbi'l-felak (a.) Felak Sûresinin ilk âyeti "De ki, sabahın Rabbine sığınırım".
ğ. 1/7

ķul e'ūzu bi-rabbi'n-nās (a.) Nās Sūresinin ilk āyeti “ “De ki, insanların Rabbine sığınırım”.

ķ.-nı 1/7

ķunūt (a.) Kunūt duası

ķ.-nı 1/17

ķur'ān (a.) Son peygamber Hz. Muhammed'e Allah tarafından Hz. Cebrail vasıtası ile indirilen ilāhi kelām

ķ. 1/16, 1/17, 2/1, 2/5, 2/8, 2/10,
2/17, 2/18, 3/1, 3/4, 3/6, 3/7, 3/11, 3/17

ķ.-nıñ 1/8

ķ.-nı 3/13

ķ.-dın 1/10, 1/14

ķurrā (a.) kārfileler, kıraat ālimleri, Kur'ān-ı Kerim okuyucuları

ķ.-lar 2/4

ķāle (a.) dedi

ķ. 1/7

K (7)

kel- gelmek

k.-di 1/14

kelime (a.) kelime, bir fikri anlatan veya bir kaç heceden oluşın söz

k. 2/19, 2/20, 2/20, 3/2

k.-leri 2/18

k.-leriniñ 2/17-18, 3/1

kelām (a.) söz

k.-ı 1/12

kendi kendi. öz

k.-ler 2/3

kişi kişi

k. 3/15

kök gök, gökyüzü, sema

k.-tin 1/12

Kūfalıĝ Kūfeli, Kūfe şehrinde oturan

k.-lar 2/5-6

L (1)

lām-ı evvel ilk lām. Kelimede geçen iki lām harfinden birincisi
l. 3/8

M (15)

ma da / de, dahi
m. 2/2, 2/7, 3/3

ma'ıye şabrā (a.) Kehf Sûresi'nde 67., 72. ve 75. ayetlerin bir bölümü "benimle bulunmaya sabretmek"
m. 3/16

Mekkelig Mekkeli, Mekke şehrinde oturan
M.-ler 2/12

men ben, teklik 1. şahıs zamiri
m. 3/15

mensüb (a.) bir şeye, bir kimseye nisbeti olan; bir şeyle ilgisi olan
m. 2/6

men yefcîrûk (a.) Kunût duasının bir parçası "Kim sana karşı fık ve fücür işlerse"
m.-kel/19

miñ bin (1000)

m. (altı m. altı yüz altmış altı) 2/16-17

m. (altı m. iki yüz ellig) 2/16

m. (altı m. iki yüz on altı) 2/10-11

m. (altı m. iki yüz on iki) 2/12

m. (altı m. iki yüz on sekiz) 2/9

m. (altı m. iki yüz on dört) 2/11-12

m. (altı m. iki yüz otuz altı) 2/7

m. (altı m. iki yüz dört) 2/13

m. (altı m. iki yüz yigirmi iki) 2/14

m. (altı m. yüz toksan yeti) 2/15

m. (toksan toksuz m. dört yüz otuz altı) 3/1-2

m. (toksan toksuz m. dört yüz otuz toksuz) 2/19-20

m. (üç yüz m. on bir miñ yüz) 3/10

m. (üç yüz miñ on bir m. yüz) 3/10

m. (üç yüz m. yigirmi bir miñ yüz yigirmi) 3/9

m. (üç yüz miñ yigirmi bir m. yüz yigirmi) 3/9

m. (üç yüz m. yigirmi iki miñ altı yüz toksan) 3/5-6

m. (üç yüz miñ yigirmi iki m. altı yüz toksan) 3/5-6

m. (üç yüz m. yigirmi üç miñ altı yüz yitmiş bir) 3/8

m. (yitmiş yiti m. dört yüz otuz toksuz) 2/20

m. (yitmiş m. iki yüz ellig) 2/18-19

mu mı / mi soru eki
m. 1/14, 1/15

mu'avizeteyn (a.) Felak ve Nâs sûreleri
m.-ni 1/9-10

munda bundan
m. 2/7, 3/3

mundaguk böyle, bu şekilde
m. 2/2

muhtâr (a.) seçilmiş, seçkin
m.-ı 2/5

Muşhaf (a.) Mushaf, Kur'ân-ı Kerim'in tamamının yazılı olduğu kitap
m. 1/15
m.-ka 1/11
m.-ı 2/3, 2/3

Mücâhid (k. a.) Mücahid, Mücahid bin Cebr, tabiinin büyüklerinden olup Hz. İbni Abbas'ın talebesidir. Tefsir, hadis ve kıraat ilimlerinde zamanın ileri gelen alimlerindendi. Tefsir ilminde yüksek dereceye sahip olduğundan, tefsirde imam olarak kabul edilmiştir. H. 24 (m. 645) senesinde doğdu. Mekke'de h. 104 (m. 723) yılında vefat etti.
M. 1/15, 3/8

mütekkaddimîn (a.) önce gelenler, Kelâm ilminde İmam Gazâlî'ye Fıkıh ilminde Şemsü'l-e'imme Halvânî'ye kadar gelen islâm âlimleri
m.-larda 3/16

N (1)

nısf (a.) yarım, yarı
n. 3/15

O (6)

okı- okumak
o.-ğlı-ka 3/6

ol o, 3. teklik şahıs zamiri
o. 1/11, 1/12, 1/14, 1/15, 1/17, 2/6, 2/7, 2/8, 2/10, 2/15, 2/15, 3/13, 3/18

ol "dır", teklik 3. şahıs eki yerine kullanılan şahıs zamiri
o. 2/6, 3/18

‘Osmān bin ‘Affān (k. a.) Osman

bin Affan, İslamın üçüncü halifesi. Güzel yazar ve güzel konuşurdu. Daima Kur’ân-ı Kerim okur ve ondan çeşitli meseleler çıkartırdı. Vahy katiplerinden olan Hz. Osman zengindi ve çok cömertti. 577 senesinde Mekke’de doğdu. Hicretin 35. yılında şehit edildi.

‘O. 2/2-3

on on (10)

- o. 3/7
- o. (altı miñ iki yüz o. altı) 2/10-11
- o. (altı miñ iki yüz o. iki) 2/12
- o. (altı miñ iki yüz o. sekiz) 2/9
- o. (altı miñ iki yüz . dört) 2/11-12
- o. (üç yüz miñ o. bir miñ yüz) 3/10
- o. (yüz o. altı) 1/17
- o. (yüz o. iki) 1/8, 1/9
- y.(yüz o. dört) 2/1
- o. (yüz o. üç) 1/16

otuz otuz (30)

- o. (altı miñ iki yüz o. altı) 2/7
- o. (toğson toğuz miñ dört yüz o. altı) 3/1-2
- o. (toğson toğuz miñ dört yüz o. toğuz) 2/19-20
- o. (yitmiş yiti miñ dört yüz o. toğuz) 2/20

R (4)**Rabbü’l-‘âlemin (a.) âlemlerin Rabbi**

r. 1/12

raziya’llāhu ‘anh (a.) “Allah ondan razı olsun” anlamında saygı sözü

r. 1/9, 2/4, 2/8, 3/2, 3/5

Resül-i Rabbü’l-‘âlemīn (a.) Âlemlerin Rabbının resulü, elçisi

r. 1/13

rivâyet (a.) nakletmek, bildirmek, nakledilen haber, söz

r. 2/8, 2/10, 2/14, 3/12

S (10)**sa- saymak**

s.-maz 1/11

şahâbi (a.) Hz. Peygamberi sağlığında ve peygamber iken gören veya konuşan müslümanlardan birisine verilen isim

ş.-lerniñ 2/2

saķış sayma, sayış

s. 3/13

s.-ı 2/5, 2/9, 2/18, 3/1, 3/4

s -ıda 2/11, 2/12, 2/13, 2/13-14

sekiz sekiz (8)

s. (altı miñ iki yüz on s.) 2/9

süre (a.) Kur'ân'ın en az üç âyetten oluşan ve özel bir adı olan her bir bölümü

s. 1/8, 1/9, 1/10, 1/14, 1/16, 1/17, 1/17, 1/19, 2/1

s.-ni 1/11

s.-leri 1/8, süreleri 1/16, süreleri 1/17, 2/1

s.-lerle 1/13

Süretü'l-Enfâl (a.) Enfal Sûresi

S.-ni 1/17

Süretü'l-Kehf (a.) Kehf Sûresi

S. 3/14, 3/17

Süretü'l-Tevbe (a.) Tevbe Sûresi

S.-ni 1/17

Süretü'n-Nahfid (a.) Nahfid Sûresi

S. 1/20

Süretü'n-Nahla' (a.) Nahla Sûresi

S. 1/20

Ş (2)

Şâm (a.) Şâm şehri, Dımişk

ş. 2/15

Şâmî (a. f.) Şamlı, Şam şehrinde oturan

ş.-ler 2/13

T (15)

taf (a) Kehf Sûresinin 19. âyetinde geçen *velyetelattaf* kelimesinin son iki harfinden oluşan kısmı

t. 3/18

ta'vîz (a.) nazara ve başka bazı kötülöklere karşı takılan muska

t. kıldı 1/13

taķı dahi, yine

t. 1/19, 3/16

tamām (a.) tamam, tam olma, bitme
t. 3/16

tegi kadar
t. 1/19, 1/20

tegme her, herhangi
t. 3/6

ti- demek, söylemek
t.-yü 1/15

tin- denmek, söylenmek
t.-ür 1/9

toğson doksan (90)
t. (altı miñ yüz t. yeti) 2/15
t. toğuz miñ tört yüz otuz altı 3/1-2
t. toğuz miñ tört yüz otuz toğuz 2/19-20
t. (üç yüz miñ yigirmi iki miñ altı yüz t) 3/5-6

toğuz toğuz miñ tört yüz otuz altı doksan dokuz bin dört yüz otuz altı (99436)
t. 3/1-2

toğuz toğuz miñ tört yüz otuz toğuz doksan dokuz bin dört yüz otuz dokuz (99439)
t. 2/19-20

toğuz dokuz (9)
t. (toğson t. miñ tört yüz otuz altı) 3/1-2
t. (toğson t. miñ tört yüz otuz toğuz) 2/19-20
t. (toğson toğuz miñ tört yüz otuz t.) 2/19-20
t. (yitmiş yiti miñ tört yüz otuz t.) 2/20

tört dört (4)
t. (altı miñ iki yüz on t.) 2/11-12
t. (altı miñ iki yüz t.) 2/13
t. (toğson toğuz miñ t. yüz otuz altı) 3/1-2
t. (toğson toğuz miñ t. yüz otuz toğuz) 2/19-20
t. (yitmiş yiti miñ t. yüz otuz toğuz) 2/20
t.(yüz on t.) 2/1
t.-te 3/12

tur- durmak, yardımcı fiil olarak bildirme fornsiyonunu yüklenir.
t.-ur 1/8, 1/16, 1/17, 2/1, 2/2, 2/2, 2/6, 2/6, 2/7, 3/7, 3/6
t.-urlar 1/12, 1/12

tut- tutmak, bilmek, kabul etmek, saymak
t.-ar 1/17, 1/19

Ü (9)

Übey bin K'ab (k. a.) Übey bin K'ab, Eshab-ı kiramdan olup doğum tarihi bilinmemektedir. Hz. Osman devrinde Kur'an'ın çoğaltılma işlerinde heyet başkanı olmuştur. Kur'an, hadis ve tefsirde büyük bir imam olup ünlü bir fıkıh alimi idi. H. 35 (m. 656) de Medine'de vefat etti.

Ü. 1/17

üç üç (3)

ü. yüz miñ on bir miñ yüz 3/10

ü. yüz miñ yigirmi bir miñ yüz yigirmi 3/9

ü. yüz miñ yigirmi iki miñ altı yüz toksan 3/5-6

ü. yüz miñ yigirmi üç miñ altı yüz yitmiş bir 3/8

ü. (üç yüz miñ yigirmi ü. miñ altı yüz yitmiş bir) 3/8

ü. (yüz on ü.) 1/16

üç yüz miñ on bir miñ yüz üç yüz onbir bin yüz (311100)

ü. 3/10

üç yüz miñ yigirmi bir miñ yüz yigirmi üç yüz yirmi bir bin yüz yirmi (321120)

ü. 3/9

üç yüz miñ yigirmi iki miñ altı yüz toksan üç yüz yirmi iki bin altı yüz doksan (322690)

ü. 3/5-6

üç yüz miñ yigirmi üç miñ altı yüz yitmiş bir üç yüz yirmi üç bin altı yüz yetmiş bir (323671)

ü. 3/8

üçün için

ü. 1/16, 1/9

üşk önünde, öncesinde, yanında

ü.-inde 3/18

üze üzerine, üzerinde

ü. 1/14

V (4)

vallâhu a'lem (a.) Allah en iyi bilendir.

v. 3/3

ve (a.) ve, da / de, dahi, ile
v. 1/20

velâkin (f.) lâkin, ama, fakat
v. 1/11, 1/12

ve'l-yetela (a) Kehf Sûresinin 19. âyetinde geçen *velyetelattaf* kelimesinin bir kısmı.
Kur'ân'ın yarısını bildirmek için böyle yazılmıştır.
v.-inde 3/18

Y (14)

yâ (f.) ya, yahut, atıf harflerinden terdid edatı
y. 1/14

ya'nî (a.) yani, demek, şu demek, senin anlayacağın
y. 1/10

yarısı yarısı
y. 3/12, 3/16, 3/18
y.-nı 3/13, 3/15, 3/17

yigirmi yirmi (20)
y. (altı miñ iki yüz y. iki) 2/14
y. (üç yüz miñ y. bir miñ yüz yigirmi) 3/9
y. (üç yüz miñ yigirmi bir miñ yüz y.) 3/9
y. (üç yüz miñ y. iki miñ altı yüz toğsan) 3/5-6
y. (üç yüz miñ y. üç miñ altı yüz yitmiş bir) 3/8

yiti yedi (7)
y. (altı miñ yüz toğsan y.) 2/15
y. (yitmiş y. miñ dört yüz otuz toğuz) 2/20

yitmiş yetmiş (70)
y. (üç yüz miñ yigirmi üç miñ altı yüz y. bir) 3/8
y. yiti miñ dört yüz otuz toğuz 2/20
y. miñ iki yüz ellig 2/18-19

yitmiş miñ iki yüz ellig yetmiş bir iki yüz elli (70250)
y. 2/18-19

yitmiş yiti miñ dört yüz otuz toğuz yetmiş yedi bin dört yüz otuz dokuz (77439)
y. 2/20

yok yok, değil
y. 1/15

yüz yüz (100)

y. (altı miñ altı y. altmış altı) 2/16-17
 y. (altı miñ iki y. ellig) 2/16
 y. (altı miñ iki y. on altı) 2/10-11
 y. (altı miñ iki y. on iki) 2/12
 y. (altı miñ iki y. on sekiz) 2/9
 y. (altı miñ iki y. on dört) 2/11-12
 y. (altı miñ iki y. otuz altı) 2/7
 y. (altı miñ iki y. dört) 2/13
 y. (altı miñ iki y. yigirmi iki) 2/14
 y. (altı miñ y. toksan yeti) 2/15
 y. (tokson tokuz miñ dört y. otuz altı) 3/1-2
 y. (tokson tokuz miñ dört y. otuz tokuz) 2/19-20
 y. (üç y. miñ on bir miñ yüz) 3/10
 y. (üç yüz miñ on bir miñ y.) 3/10
 y. (üç y. miñ yigirmi bir miñ yüz yigirmi) 3/9
 y. (üç yüz miñ yigirmi bir miñ y. yigirmi) 3/9
 y. (üç y. miñ yigirmi iki miñ altı yüz toksan) 3/5-6
 y. (üç yüz miñ yigirmi iki miñ altı y. toksan) 3/5-6
 y. (üç y. miñ yigirmi üç miñ altı yüz yitmiş bir) 3/8
 y. (üç yüz miñ yigirmi üç miñ altı y. yitmiş bir) 3/8
 y. (yitmiş yiti miñ dört y. otuz tokuz) 2/20
 y. (yitmiş miñ iki y. ellig) 2/18-19
 y. on altı 1/17
 y. on iki 1/8, 1/9
 y. on dört 2/1
 y. on üç 1/16

yüz on altı yüz on altı (116)
 y. 1/17

yüz on iki yüz on iki (112)
 y. 1/8, 1/9

yüz on dört yüz on dört (114)
 y. 2/1

yüz on üç yüz on üç (113)
 y. 1/16

Z (2)

Zeyd Bin Şābit (k. a.) Zeyd bin Sābit, Eshab-ı kiramın büyüklerin dendir. Yaklaşık 612'de Medine'de doğdu, hicri 45 veya 55 senesinde Medine'de vefat etti. Sahabe devrinde bile Medine'nin baş kadısı idi. Ferāiz, kıraat ve tefsir ilimlerinde de baş imam idi.
 z. 1/20-2/1

zıkr (a.) zıkr, bildirme, bildirilme, anma, anılma
 z.-i

3/11

AÇIKLAMALAR

Metnin yazım özellikleri

Metinde geçen bazı kelimelerin iki farklı imlâ ile yazıldığı görülür:

ol zamiri (vav ile ve vavsız olarak);

yiti sayısı (tek ya ve çift ya ile);

Bazı eklerin de iki farklı şekilde yazıldığı görülür. *-lar, -ler* (elif ile ve elifsiz olarak);

-dü- (vav ile ve vavsız olarak)

Ses özellikleri :

a) Ses değişimleri:

İlk hecede *i ~ e* değişmesi : Eski Türkçe'nin başından beri bazı *e*'lerin *i*, bazı *i*'lerin *e* olma temayülü vardır. Bu değişimde *i*'lerin *e* olması daha çoktur. Kelime başındaki ve ilk hecedeki *e ~ i* bakımından her halde *i* daha eski ve *i ~ e* değişikliğinden daha aslıdır. Fakat Türkçe'nin her devrinde bu iki değişme yan yana ve karışık bir şekilde görülür. Onun için bu devire *e > i*, şu devre de *i > e* temayülündedir diyemiyoruz (M. Ergin, *TDB*, § 81). Eski Türkçe ve Orta Türkçe (meselâ *Kutadgu Bilig*'de) devrelerinde daha çok *e*'li kullanımlarla karşılaşırız. Harezmi Türkçesi'nde ise *üstünlü ya* ile yazılmış örneklere rastlıyoruz (meselâ *Nehcü'l-feradis*). Çağatay Türkçesi'ne geldiğimizde ise *i*'li örneklerin ağırlık kazandığına şahit oluyoruz. Bu devrede *ya'lı ve ya'sız* yazılmış örneklerle rastlıyorsak da *ya'lı* imlânın daha yaygın olduğu görülmektedir. Gerek *üstünlü ya* ile yazılmış kelimeler, gerekse *ya'lı ve ya'sız* imlânın bir arada görülmesi, bir *kapalı e* sesinin varlığına delil sayılmıştır. Makalemize konu olan metinde de bu konudaki karışıklığa örnek olacak kelimelerle karşılaşırız : *ti-nür, ti-yü, yiti, yeti, er-di, teg-me* gibi. Burada *e* ile yazılan kelimelerde söz konusu vokalin *kapalı e* olabileceği düşünülebilir. Görüldüğü gibi metnimizde bu konuda da tek bir şekil tercih edilmemiştir.

2. *t ~ d* : Daha çok Eski Türkçe'deki *t* sesi korunmuşsa da *d* ile yazılmış örnekler de vardır.

Lokatif ekinde : *tört-te biri, okıgalı-da, için-de*.

Ablatif ekinde: *kök-tin, Abdullah b. Mes'ûd-tın, İbrahim et-Teymî'-din*.

b) Ses uyumu

Metinde geçen bazı kelimelerde ünlü uyumu görülmemektedir. *yarusu, bildüm*.

Lokatif ekinin ablatif fonksiyonunda kullanıldığı bir örnekte konsonant uyumu görülmez: *Humeyd-te adın*. Ablatif ekinde de bir örnekte konsonant uyumsuzluğu göze çarpar: *Abdullah b. Mes'ûd-tın*.

Şekil özellikleri:

1) Alınma kelimelerde çokluk durumu

Çokluk halde olan alınma kelimelere tekrar Türkçe çokluk eki getirilmiştir. *Mütekaddimîn-lar, ekâvîl-ler, kurrâ-lar, fukahâ-lar*.

2) Eklerin kullanımı:

a) Hâl ekleri:

1. Genitif eki: Ekli ve eksiz olarak kullanılmıştır: *kendiler Mushaf'ı, Kur'ân'nın*.

2. Akkuzatif eki: Bu ekin de genitif ekinde olduğu gibi ekli ve eksiz şekline rastlıyoruz: *Kur'ân hesâb kıldım, Mushaf-nı, iki-ni*.

3. Datif eki: *Mushaf-ka, harf-ka, men yefciriük-ke*. Bu ekin yazılışında Eski Türkçedeki şeklin korunduğu görülür.

4. Lokatif eki: *sakışı-da, okıgalı-da, tört-te biri, içi-n-de, sakışı-n-da*. Zamir n'si kullanılan son örneklerde Oğuzca ile paralellik dikkati çekmektedir. *Sakışı-da ve sakışı-n-da* şeklinde gördüğümüz iki farklı imlâ ise aynı kelimedede gerçekleştiği için gelişigüzel bir tutum olarak yorumlanabilir.

Lokatif ekinin ablatif fonksiyonunda kullanıldığı da görülür: *Humeyd-te adın, munda adın, mütekaddimînlar-da bazısı*.

5. Ablatif eki : *kök-tin, Abdullah b. Mes'ûd-tın, İbni Abbâs-tın, İbrâhîm et-Teymî-din*.

6. Enstrümental eki: Metinde -n enstrümental eki ile karşılaşmadık. Ancak ekleşmiş (enstrümental ekine dönüşmüş) -la, -le edatının iki şekli ile karşılaşıyoruz: *harf birle, sûreler-le*.

b) Bildirme durumu:

3.teklik şahıs eki: *turur+Ø, turur ol*. Eğer yanlışlıkla yazılmamışsa 3. teklik şahıs ekinin eski şeklinin de korunduğu görülmüş olur.

Cümle yapısı

Metnin satır altı tercümesine yakın bir teknikte tercüme edildiği hissini veren cümle yapılarıyla karşılaşıyoruz.

"İhtilâf boldular Kur'ân kelimelerinin sakışı içinde." "Mücâhid aytur: Kamug Kur'ân sûreler yüz on üç sûre turur.", "Kâle Abdullah b. Mes'ûd radyallahu anh aytur."

Son örnekte aynı anlama gelen "kâle" ve "aytur" kelimelerinin aynı cümlede ve aynı görevde kullanılması, Arapça cümle yapısının metne etkisini göstermektedir. İbarelerin arasında gördüğümüz dairemsi şekiller her zaman

cümle sonlarında yer almıyorsa da sentaks açısından belli bir anlayışın bulunduğunu ifade etmektedir.

Bazı notlar

İlmî metinlerin belirli kaynaklara dayanması tabiidir. Türkçe risalede “*Bâb-ı beyân-ı aded-i suverü'l-Kur'ân*” başlığıyla verilen kısmın Arapçasıyla, *Rûhu'l-beyân* tefsirinde karşılaştık (Bursalı İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, 4, Kahire-Bulak, h. 1264, s. 723). İki metin, bazı küçük farklar dışında aynı bilgileri içeriyordu. Dikkatimizi çeken bu farkları da aktaralım. Türkçe metinde geçen “*Âmme-i fukahâlar kavli bu turur.*” cümlesi, *Rûhu'l-beyân*'da görülmüyordu. Türkçe metindeki “*Kamuk kendiler Mushaf'ı*” ifadesinin karşılığı, söz konusu tefsirde “*Ve şehirlerdeki (Mekke, Şam, Basra gibi metinde de geçen şehirlerin ahalisi kastediliyor olmalıdır.) Mushaflarında*” şeklinde geçmektedir. Yine Türkçe metinde “*Fakih*” olarak zikredilen âlimin hangi eserinden nakil yapıldığı belirtilmemişken, tefsir kitabında *Bustan* isimli kitabın ismi verilmiştir.

Türkçe metin, 1653-1725 tarihleri arasında yaşayan Bursalı İsmail Hakkı'nın telifi olan *Rûhu'l-beyân*'dan daha önce (1281) yazıldığı için bu tefsirden tercüme olamaz. Ancak buradan hareketle her iki eserde bu bilgilerin aynı kaynaktan nakledildiği sonucuna varabiliriz.

Kur'ân-ı Kerim'in yarısı (ortası) ve dörtte birinin neresi olduğunun anlatılması gereken son bölümde sadece Mushaf'ın yarısının nerede tamamlandığından bahsedilip dörtte biri konusuna hiç temas edilmemesi, metnin burada son bulmamış olabileceğini düşündürmektedir.

Metinde geçen sayıların yazılışı, o zamanın dil anlayışını yansıtan farklı şekiller sergilemektedir. Bu durum dizinde ayrıntılı olarak görülecektir.

(3)

عبد العزيز بن محمد بن اسماعيل بن ابي اسحاق بن ابي يعقوب
 تقويم مسعود بن يوسف بن ابي اسحاق بن ابي اسحاق بن ابي اسحاق
 اقاويل او في ابي اسحاق بن ابي اسحاق بن ابي اسحاق بن ابي اسحاق
 ماسد حروف القرآن و ان حرف لوى مكى ماسد
 عبد الله بن مسعود بن ابي اسحاق بن ابي اسحاق بن ابي اسحاق
 التي يوزن بها حرف نور و در ان اسفندى تا يك اسفندى حرف
 قا و ز اح كو لك نور و اسفندى سور مع و ان حرف لوى
 اح نور سلك بكرى اح ميك التي يوزن به حرف عاخذ
 انور اح نور سلك بكرى اح ميك نور بكرى حرف ابره
 التيمى اسور اح نور سلك اوز سلك نور حرف ماسد
 ذكر امانت الفراء و ايضا و اربعة و در ان ات لوى مكى لوى
 اسك باروسى قابوه اسك نور ناسر حرف اوه رواتى ولدى حمد
 الاعرج ال قران في سافش قدرى حرف لوى برلاه باروسى
 في بلدى سورة الكهف اخذنا انك لى سبط مع صرافنداه حمد
 تا اذن كنى ابدى من باروسى بلدوم انك لى سبط ذاهب
 تمام بولور مع صرافنى بر باروسى اخذنا من باروسى لوى
 صافندى قران حساب قلند حرف برلاه باروسى سورة الكهف
 اخذنا بلد ملل طه اسك لام اول اول باروسى اخذناه